

APOKALIPSZIS: VÍZIO VAGY TUDOMÁNY*

MIODRAG PAVLOVIĆ

Az apokalipszis költői találmány. Ezért nem lehet pontosan tudni, maga a szó mit jelent, s azt sem, mi is valójában az apokaliptikus esemény. Vajon az apokalipszis Jelenések könyve, forradalom, fátyoltánc, Offenbarung, avagy megsemmisülés, rettentő ítélet, világegés és világ vége, amelyet ismerünk, az anyag bosszúja?

A költészet és a jövődőlés sejtette meg, hogy a világ véges, a létnek a nemlétebe kell torkollnia, a van fölött lesben áll a nincs, hogy isten mint a legfőbb valóság újbóli, végső megjelenése annak a bizonyítéka, hogy mindaz, amit vitathatatlanul valónak hittünk, irreális.

A mindent valótlaná, irreálissá tevő befejezés gondolata talán a túlfűtött képzelet terméke, amely többszörösen képes felülmúlni önmagát. De valószínűbb, hogy magának a szónak az átéléséhez is van némi köze: a szó evokálja a valóst is és a valótlant is, s bizonyítja, hogy a valótlan és a nemléte legyőzheti a valóságot és a létezést.

Az apokalipszis gondolata a költői szó lényegi kétértelműségének felfedezéséből keletkezett. De egyben a legrégebbi idea is, amely végigköveti az embert, amellyel együtt él. Szárazságok, nap- és holdfogyatkozások, áradások, járványok, vészek, gonosz uralkodók kísérője, de megjelenik akkor is, ha távoli, érthetetlen nyelven beszélő lovasok támadása fenyeget.

Az ember a kultúra fogalmát hamar megismerte, mert a föld színéről igen korán tűntek el kultúrák. Létrejöttek a kultúrák megújulásáról, a kultúrkörök ciklikus fejlődéséről, a jól kigondolt és jól működő társadalmak újjászületéséről szóló elméletek. Az idők folyamán az apokalipszishez kötődött az igazságtalan társadalmi és politikai rendszerek bukásának hite és az igazságos, az igazságtalanságokat jóvá tevő, emberhez méltó életet biztosító társadalom eljövetelének reménye. S fordítva: az a félelem is, hogy a világ még mélyebbre süllyed, még nagyobb nyomorba és törvénytelenységbe.

* A rovatunkban közölt két esszé a Belgrádban az apokalipszis és az irodalom témájára megtartott, 23. nemzetközi októberi írótalálkozón hangzottak el

A természeti és a kozmikus jelenségek, valamint az emberi társadalmak sorsa a történelem ciklikusságának feltételezését hozta magával. A kozmikus jelenségek, a csillagok és csillagrendszerek körforgása arra készítette az embereket, hogy magának a világmindenségnek a körforgásáról, keletkezéséről, fejlődéséről és megszűnéséről töprengjenek. Hogy miért jött létre egy-egy eszme, könnyű megfejteni. Az apokalipszis forrása azonban szerteágazó: a lélektanból, a létfilozófiából, a nyelv átéléséből, a biológiai és az asztrológiai ciklusok észleléséből eredeztethető, amely a még ősbibliai jövendöléshez vezethető vissza, meg a hagyományból, amelynek nem tudjuk sem kezdetét, sem keletkezéstörténetét.

A geneziszről, a születésről, a keletkezésről, az iniciációról, a kialakulásról szóló tanítások igen közismertek és népszerűek. Ám a világ végéről, a világ és a kozmosz ciklikus körforgásáról kialakult tanokat is régtől fogva ismerik az emberek. Azonban a genezist — hogy mi történt az első hat nap alatt, mielőtt isten pihenni tért — a fonákjáról is meg lehet nézni. Én mindig is szerettem a dolgok lényegéig hatolni, de sohasem felejttem el közben, hogy a kor, amelyben élek, minden bizonytalansággal nem aranykor.

Vajon az apokaliptikus beszéd — a mitikus beszéd — a mitikus koncepció beszédbeli megtestesülése? Amennyiben a mítosz mindenekelőtt kezdetről és keletkezésről való tanítás, akkor az apokalipszis minden mítoszok érvényvesztése; természete és struktúrája nem feltétlenül mitikus. A héber apokalipszis — hogy mítosz lehessen — állandóan elodázza a katasztrófát, s az elodázással nyert időt mitikus jelenésekkel tölti ki, ezáltal a mítosz perspektívájából láttat egy adott történelmi korszakot, valamint a létezés alapvető, mitikus tényeit is. Csak a bejelentett és elhalasztott apokalipszis teszi lehetővé, hogy a világtörténelem vége felé a mítosz újjáéledjen.

A világ végéről szóló beszéd valójában analitikus és deduktív, ezért jellegénél fogva egyféle retorikának tekinthető. Sokan ezt, a végítélet-ről való retorikát próféciának tartják, pedig csak akkor jóslatszerű, ha isten másodszori megjelenését, Krisztus eljövételét hirdeti. A jövendölés nem szükségszerűen az apokalipszis velejárója, a világtörténelem során epifániák és parúziák biztosítják annak szakrális jellegét. Krisztus második eljövételével kapcsolatos a Jézus színeváltozása is, amelynek egyáltalán nincs apokaliptikus színezete, üzenete. Az apokalipszis bizonyos értelemben a jó, angyali üzenet ellentéte.

Azt hirdeti, hogy a világ nem javult meg, el kell tehát pusztulnia, de a végső, pokoli kínoktól egy maréknyian, az igazak, a kiválasztottak megmenekülnek. Ilyen értelemben az apokalipszis egyfajta végelszámolás, zárszámadás; analitikus retorika. Olyan, amilyenek a héber hagyományból az újszövetségbe átkerülve megismerhetjük; a tudományos analízishez közelebb áll, mint a mitikus gondolkodáshoz és ha-

gyományhoz. Az Apokalipszisben a végső isten tulajdonképpen természetűdős.

Az apokaliptikus és az eschatologikus szövegek közül számomra a Visnu-purána a legcsodálatosabb. Miután felsorolta a világ biológiai, erkölcsi és szociális szétesésének jeleit, a IV. fejezetben az elemek eltűnését, felbomlását írja le (elemental dissolution). Ez ideig más példát nem találtam arra, hogy az emberi elme a régmúltban arra a végkövetkezetésre jutott volna, hogy az elemek önmaguktól hullanak majd részeikre, hogy harcba szállnak, elnyomják egymást. A Visnu-purána nem lejegyzése idejének hagyományát, hanem még régebbi időket közvetíti. Azóta sem múlta fölül az elemek megsemmisülésének gondolatát egyetlen költő vagy filozófus képzelete sem, s egyetlen elmélet sem vitte tovább. A Visnu-puránának ez a része olyan különös elképzelés, amely talán a preszókratészi filozófusoknak a világ alapelveiről szóló tanításához hasonlít, ám a Visnu-purána ezt a tanítást éppen a visszajáról szemléli, kifordítja, mint a kesztyűt, s ezzel nemcsak a preszókratészi tanításokat hazudtolja meg, hanem olyan kozmológiát és kozmofizikát hoz létre, amelyet másutt nem találunk meg, amely egyedülálló. Csak manapság, a modern fizikában találunk hozzá hasonlót, s ismerhetünk rá alkalmazása során.

A Visnu-purána utolsó fejezeteinek semmi közük már a mítoszhoz. De a korszerű és modern fizika sem tudomány már, hanem maga a negatív reveláció, a negatív kinyilatkoztatás. S mivel a jelenés mindig kézzel fogható, megtörtént, megkerülhetetlen tény, íme, tapinthatóvá válik a rossz. A nemlét diadalmaskodik a lét felett.

Csak amikor a létező világok kihaltak és tűzben megsemmisültek, akkor kezdődik el az elemek szétesésének dicsősége, állítja a Visnu-purána. Legelőször a víz elnyeli a föld legfontosabb összetevőjét, az illatot. A föld pusztulásnak indul, és illata nélkül vízzé válik. Így növekednek a vizek, zúgnak süvöltenek, míg végül a néhol háborgó, másutt csendes víztükör betölti az egész teret. Amikor a világot már teljesen ellepte a víz, akkor alapelemét, az ízt nyaldosni kezdi és felissza a tűz. Az íz eltűnésével a világmindenség összes vizei megsemmisülnek. Íze nélkül tűzzé válik a víz. A tűz felszárítja a mindenség vizeit, a világ maga lesz a tűz. Majd a szél veszi át a hatalmat, a tűz alapelemét, a világosságot támadja meg, a formák absztrahálódnak, átalakulnak, minden széllé változik. Fénye nélkül széllé válik a tűz. A szelek fel-alá száguldoznak a világmindenségben, kioltják a tűzzel együtt a fényt, s elnyeli a világot a sötétség.

Majd a hang, az éter, a tudat, az intelligencia, a kozmikus mag hullik széjjel, az intellektus feloldódik a természetben.

Természetesen mindez ideiglenes állapot, olyan üres intervallum, amelyről a fizikusok azt állítják, huszonötmillió évig fog tartani. Tekintve, hogy nem lesz, aki az idő múlását mérje, lehet, hogy ez a tér-

idő úr, amelyben minden tűz kihuny, s a világekörforgás újra elkezdődik, hamvaiból újjászületik, nem is lesz túlságosan hosszú. Pontosan annyi ideig tart, amennyire a világnak szüksége van, hogy minden önmagáról alkotott képzetét, emlékéit elfeledje. S ez egyúttal azt is jelenti, hogy az újjászületés nem hasonlít majd egyetlen korábbihoz sem, egyetlen volt világhoz sem.

Platón szívesen és részletesen írt az Atlantiszról, az elsüllyedt szigetről, arról a civilizációról, amely állítólag önmaga idézte elő pusztulását, ámde Kritón című dialógusát, amelyben bővebben ír róla, éppen akkor hagyja félbe, amikor arról esik szó, hogy az istenek gyülekeznek, hogy az Atlantisz felett ítélkezzenek és megsemmisítsék. A Timaioszban is igen szűkszavúan írta le Platón az Atlantisz megsemmisülését, mintha nem szívesen időzött volna el a katasztrófa látványánál, éppúgy, ahogy az Újszövetség legtöbb könyve sem. A *Phaidrosz*ból derül ki, miért, hogy Platón tulajdonképpen a kezdetet tartotta fontosnak: „A kezdet pedig nem keletkezhetik. Mert a kezdetből kell minden keletkezőnek származnia, de neki magának semmiből sem lehet erednie, mert ha a kezdet valamiből eredne, kezdet már nem lehetne.

Mínthogy pedig a kezdet nem keletkezhetik, szükségképpen elpusztíthatatlan is. Hiszen ha maga a kezdet pusztulna el, akkor sem ő maga valamiből, sem más őbelőle nem keletkezhetnék, ha egyszer kezdetből kell mindennek keletkeznie.

A mozgás kezdete tehát az, ami önmagát mozgatja. Ez pedig sem el nem pusztulhat, sem nem keletkezhet, különben az egész világ és minden keletkezés összedőlné és megállna, és többé nem volna honnan mozgásba jönnie és keletkeznie” (Kövendi Dénes fordítása. In: Platón összes művei II., Európa, Budapest 1984, 744. lap).

Az indiai hagyományban a legfelsőbb szellem, Visnu az, akit nem lehet megsemmisíteni, nem érinti az idő körforgása. Hasonlóképpen az újszövetségbeli apokalipszis is megsemmisíthetetlen, akárcsak héber párhuzamai. A földi élet, éppúgy, ahogy a mennybeli, rétegzett — vallják az említett teóriák —, s valamennyi világszintnek megvan a maga sorsa. De még akkor is, ha valamely világréteg megsemmisülését vagy olyan veszélyek fenyegetését jóslják, amelyek következtében kihal az élővilág, mindegyik meghagyja a reménynek és a bizakodásnak a lehetőségét, hogy mégis van egy olyan világszint, amelyet nem irányít a sors, amely ősidőktől sérthetetlen és örök. S megvan ez az emberek aprócseprő dolgaiban is, a halandók szavaiban úgyszintén.

T. É. fordítása